

Naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad Groningen: Gruno- en Rivierenbuurt (1948-1969), planvorming, beschrijving en analyse

Bregit Jansen – Bureau ArEA

02-11-1999

*In opdracht van:
Dienst RO/EZ Groningen,
Afdeling Bouw-, Woningtoezicht & Monumenten*

Afbeelding 1
luchtfoto Gruno- en Rivierenbuurt

Inhoud

Statement

1.0 Inleiding en situering

2.0 Morfologie van het gebied, ontwikkelingsgeschiedenis tot 1948

3.0 Planontwikkeling Gruno- en Rivierenbuurt (1948-1952)

3.1 Planologisch kader: uitbreidingsplan van 1938-1940 en het structuurplan van 1950

3.2 Doelgroep en het programma van eisen

3.3 Planintenties

3.4 Planproces

4.0 Het uitbreidingsplan (1952 – 1969)

4.1 De stedenbouwkundige structuur: infrastructuur en verkaveling

4.2 Woningtypen

4.3 Openbare ruimte: groenvoorziening, straten en pleinen

4.4 Gerealiseerd plan

5.0 Analyse van het plan

6.0 Ontwikkelingen na realisatie (1969– 1999)

6.1 Huidige situatie

6.2 Recent volkshuisvestingsbeleid

- Wijkvolkshuisvestingsplan (1993)

- Wijkvernieuwing

- Convenant Wijkvernieuwing Groningen (1998)

6.3 Planvorming (1998-1999)

7.0 Waardestelling van de wijk, poging tot waardering op basis van uniforme benadering

7.1 'Wat zeg je van m'n wijk'

7.2 Toelichting en waardering

8.0 Object-inventarisatie

Bijlagen

-Overzicht uitbreidingsplandossiers DIV-archief

-Literatuur

-Geraadpleegde archieven

-Lijst van afbeeldingen

-Noten

Statement

- De naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt zijn het resultaat van de eerste, zeer terughoudende stappen die de nieuwe dienst Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting ondernam in de richting van een grote bouwproductie, als invullingen van reeds bestaande, vooroorlogse plannen en structuren. Deze productie werd behalve door bouweconomische motieven vooral gestuurd door de grondeigendomsverhoudingen en onteigeningsproblemen.
- De naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt nemen een logische, maar geen bijzondere plek in binnen de naoorlogse stedenbouwkundige ontwikkeling. Zij sluiten bijna naadloos aan op de vooroorlogse wijken, wat geen uitzondering vormt op de wijze waarop in de rest van Nederland, direct na de oorlog gepoogd werd de enorme woningnood te verkleinen.
- De naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt zijn het resultaat van een ruimtelijke politiek die hinkt op twee gedachten. Er is sprake van een moderne stedenbouwkundige ideologie. Zaken als de wijkgedachte en een modern montagesysteem komen hierin naar voren. Er wordt verder een poging ondernomen om een voor Groningen nieuw verkavelingstype, het open bouwblok, te introduceren. Ondanks de toepassing van deze moderne gedachte en methode wordt het toch ingepakt in een traditioneel jasje van bakstenen gevels en ligusterhagen, hierdoor blijft de scherpe scheiding tussen het publieke en private domein gehandhaafd.

1.0 Inleiding en situering

Deze studie is tot stand gekomen in het kader van het project Naoorlogse wijken in de gemeente Groningen. Het project richt zich in navolging van Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en het Monumenten Selectie Project (MSP) op de periode 1945 -1975. Per wijk is een inventarisatie, analyse en waardestelling gemaakt van de stedenbouwkundige structuur en de daarbinnen gerealiseerde architectuur. In deze studie wordt van de Gruno- en Rivierenbuurt verslag gedaan. Het verslag is opgebouwd uit enkele beschrijvende onderdelen (achtereenvolgens de morfologie, de planontwikkeling, het uitbreidingsplan en de ontwikkelingen na realisatie) en een tweetal onderdelen (de analyse en waardering) die de wijk ontleden en daaraan enkele conclusies verbinden.

De Gruno- en Rivierenbuurt vormen samen met de Herewegbuurt de zuidelijke kern van de schil rondom de binnenstad. De bestaande infrastructuur van de Paterswoldseweg, het Noord Willemskanaal/ Emmaviaduct en de Hereweg delen het zuiden van de stad op in vier betrekkelijk individuele gebieden. De Zeeheldenbuurt en Laanhuizen vormen het meest westelijke kwartier, de Oosterpoort en Herewegbuurt het meest oostelijke. Ertussenin liggen de Grunobuurt en Rivierenbuurt, gescheiden van elkaar door het kanaal en het viaduct, verbonden met elkaar door de Parkbrug. Deze twee wijken worden aan de noordzijde begrensd door de spoorlijn uit de richting Assen in de richting van Leeuwarden, in het zuiden door de zuidelijke ringweg, ook wel Weg der Verenigde Naties genoemd. De westelijke grens wordt gevormd door de Paterswoldseweg, aan de oostzijde volgt die grens delen van de Hereweg en de Zuiderbegraafplaats.

In de betrekkelijk lange periode vanaf 1918 tot ca.1970 werden de Gruno- en Rivierenbuurt, in drie fasen aangelegd. Deze ontwikkeling volgt een denkbeeldige, maar vooral logische van de binnenstad zuidwaarts optrekkende lijn. Het eerste deel (zie afbeelding 2) ontstond rond 1920 op basis van een partiële aanpassing van het uitbreidingsplan van Mulock Houwer uit 1905. De tweede fase omhelst die delen van de wijken die in navolging van de eerste versie van het uitbreidingsplan van Berlage en Schut vanaf 1928 tot de aanvang WO II zijn gerealiseerd. Na de oorlog werd op basis van een tweetal partiële wijzigingen van het pas in 1940, voor het grootste deel goedgekeurde en diverse malen herziene uitbreidingsplan, de derde en laatste fase van het gebied ingevuld.

2.0 Morfologie van het gebied, ontwikkelingsgeschiedenis tot 1948

Morfologie van het gebied, gebaseerd op de wijkbeschrijving 'Grunobuurt', die tot stand kwam in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project 1850-1940.

Het betreft hier een gebied dat tussen de Paterswoldseweg en het Noord Willemskanaal in ligt. De Drentse Aa zorgde voor de afwatering van de hoger gelegen Drentse zandgronden en de Hondsrug. Iets ten zuiden van de huidige Grunobuurt vertakte de Aa zich in twee armen. Beide lopen werden in de tweede helft van de dertiende eeuw ingedijkt. Hierdoor werd het laaggelegen terrein tussen beide lopen, net als de omringende polders geschikt voor veeteelt; de zware klei en beperkte afwatering maakten het gebied ongeschikt voor akkerbouw. Tussen 1857 en 1861 werd de Drentse Aa gekanaliseerd tot een volwaardige waterweg, het Noord Willemskanaal. De Drentse Aa werd gekanaliseerd omdat het te kronkelig en te ondiep was; het was alleen geschikt voor platbodems. Enkele jaren later werd de spoorlijn Groningen-Leeuwarden, huidige noordgrens van de Gruno- en Rivierenbuurt aangelegd.

Op de Topografisch-Militaire Kaart 1864 is een doorlopende, bloksgewijze verkaveling zichtbaar. Ter hoogte van de huidige ringweg stonden aan een insteekhaven van het Noord Willemskanaal een tweetal houtzaagmolens en in de polders ten oosten van dit kanaal lag de Zuiderbegraafplaats.

De verstedelijking van het gebied is in een drietal tijdvakken in te delen.

- A. eind 19^e eeuw tot het begin van ca. 1920
- B. ca. 1920 tot het begin van de WO II
- C. einde van WO II tot ca. 1970

In de eerste periode vond ondanks de ontwikkeling van een algemeen uitbreidingsplan voor de stad door Mulock Houwer geen gestructureerde ontwikkeling plaats. De bebouwing van het gebied bleef beperkt tot enkele woningen en boerderijen; zogenaamde lintbebouwing langs de westelijke dijkweg, ook bekend als de 'straatweg'. Vanaf 1896 werd over dit tracé een paardentram naar Eelde en Paterswolde aangelegd.

Het tweede tijdvak zal hieronder puntsgewijs worden uitgewerkt.

*Vanaf 1921 werd een korte tijd geëxperimenteerd met een gemotoriseerde tram, maar uiteindelijk werd rond 1925 gekozen voor trolleybussen.

*Op basis van het plan Mulock Houwer werd vanaf 1920 het noordelijk deel van het gebied, inclusief de Parkweg, voor het grootste deel ontwikkeld door woningbouwvereniging Gruno. Deze woningbouwvereniging was in 1919 door het personeel van de spoorwegen opgericht. Tussen 1921 en 1923 bouwde zij arbeiderswoningen aan de Paterswoldseweg, de Stephensonstraat en het Hoornse diep (w.z.). Na een rustpauze van bijna vijf jaar ging dezelfde vereniging over tot de ontwikkeling van een complex arbeiderswoningen aan de Grunostraat, de Westinghousestraat en de James Wattstraat.

*Op basis van het niet goedgekeurde uitbreidingsplan van Berlage en Schut (1928 en 1932) verrees rond 1930 aan de oostzijde van de Paterswoldseweg een groot woningbouwcomplex. Vijf jaar later werd ook de westzijde bebouwd met een complex portiekwoningen met winkels.

*Bouw van de Openbare Lagere School aan de Parkweg in 1927, naar ontwerp van S.J. Bouma.

*Ook de ontwikkeling van het gebied ten zuiden van de Parkweg vond plaats op basis van dit uitbreidingsplan door woningbouwvereniging Patrimonium. Vanaf 1937 bouwden zij volkswoningen aan (delen van) de Lorentzstraat, de Snelliusstraat, de Kamerlingh Onnesstraat, de Van der Waalstraat en het Hoornsediep.

Het derde tijdvak beslaat de naoorlogse ontwikkeling van de wijk die centraal staat in de hierop volgende hoofdstukken.

Afbeelding 2

Topografisch militaire kaart 1864 (herdruk van 1953). Aansluiting met de zuidelijke regio's.

Afbeelding 3

Plan Mulock Houwer (1905). Deelplan uit 1906.

3.0 Planontwikkeling Gruno-Rivierenbuurt (1948-1953)

3.1 Planologisch kader : uitbreidingsplan van 1938-1940 en het structuurplan 1950

Kort na de oorlog had de stad zo'n 138.000 inwoners. Het had te kampen met een in puin geschoten en vervallen binnenstad, enorme woningnood en armoede. Er werd veel werk verzet om het openbare leven weer op gang te brengen. Verder moest de woonomgeving weer worden opgebouwd en uitgebreid. En men wilde de algemene leefomstandigheden verbeteren. Aan het structuurplan van 1950 liggen een aantal ambities ten grondslag die daarmee samenhangen. Onder andere de wens om aan iedere inwoner van de stad gepaste huisvesting te kunnen aanbieden. Met 'gepaste huisvesting' werd op de gezinssamenstelling aangemeten woningen bedoeld waarbij begrippen als 'licht' en 'ruimte' erg belangrijk waren. Oriëntatie en bezonning zijn daarmee in verband staande ontwerpintenties, maar ook vraagstukken als 'de gezinswas', verwarming, tochtvrije ramen, de voorziening van kasten en vaste vloerbedekking speelden een rol.

Het overigens nooit goedgekeurde structuurplan van 1950 vormde de ruimtelijke basis voor de completering van een aantal, relatief kleine uitbreidingswijken, waarvan de ontwikkeling reeds voor de oorlog gestart was. ¹ In volgorde van uitvoering waren dat Grunobuurt (ca. 580 woningen), Rivierenbuurt (ca. 720) en Kostverloren (ca. 758 woningen). Gruno- en Rivierenbuurt vormen samen het meest centrale deel van de zuidelijke ring, ingepast in de sterk concentrische vorm van de geplande stadsuitbreiding die de stad zou moeten klaarmaken voor een bevolking van ongeveer 180.000 inwoners.

Afbeelding 4

Detail structuurplan 1932. Individuele inrichting aan beide zijden van het Noord Willemkanaal.

Afbeelding 5

Structuurplan 'stad Groningen' 1950, demonstratiekaart. Het intern gebruikte, maar niet officieel erkende kader voor de naoorlogse uitbreidingsplannen tot 1961.

3.2 Doelgroep en het programma van eisen

Uit een door de dienst verricht onderzoek naar 'sociale wijkopbouw en woningdifferentiatie' van ca. 1950 bleek dat er grote behoefte was aan woningen voor arbeiders en de kleine middenstand; in de Gruno- en Rivierenbuurt werd specifiek voor deze doelgroepen gebouwd.² De verhouding tussen het te bouwen percentage arbeiderswoningen en middenstandswoningen in de Grunobuurt werd vastgesteld op 80:20, in de Rivierenbuurt was die verhouding 75:25. Er bestond geen speciaal voorgenomen plan om een veelheid aan leeftijdscategorieën in de buurt te vertegenwoordigen, zoals bijvoorbeeld jonge echtparen zonder kinderen en

ongehuwde, alleenstaande jongeren. Alleen 'ouden van dagen' werden als een afzonderlijke groep aangemerkt. In totaal zouden in de Grunobuurt 580 woningen worden gebouwd, in de Rivierenbuurt werd dat aantal op 720 vastgesteld.

Grunobuurt

De Grunobuurt beslaat inclusief industrieterreinen 13.3 ha. Binnen het totale plangebied werden door de gemeente verschillende bestemmingen aangewezen, waarvan 6.7 ha bestemd was voor woningbouw, bijzondere bebouwing en lichte industrie.

Woningbouwterrein	4.0 ha	31%
Bouwterrein bijzondere bebouwing	1.34 ha	10%
Industrieterrein en loswal	1.35 ha	10%
Plantsoen	1.25 ha	9.5%
Wegen	3.8 ha	28%
Snelverkeersweg	1.2 ha	9%
Openbaar vaarwater	0.34 ha	2.5%
Totaal	13.3 ha	100%

In het programma van eisen waren enkele voorzieningen op wijkniveau opgenomen, zoals: enkele winkels, een openbare lagere school, een kleuterschool en een middelbare technische school, een strook voor handel, lichte industrie en enkele bedrijven, ca. acht garageboxen, en een gereformeerde kerk. De netto bebouwingsdichtheid (dat wil zeggen exclusief industrie- en bedrijfsterreinen) is 90 woningen per ha, bruto is dat 64 woningen per ha. Vergeleken met de vooroorlogse bruto bebouwingsdichtheid die gemiddeld tussen de 40 en 50 woningen per ha ligt is dat hoog, ca. 9% boven het gemiddelde. In 1995 werd de totale Grunobuurt bewoond door 2217 inwoners, dat is gemiddeld 1.7 persoon per woning en 74 inwoners per ha.

Rivierenbuurt (voorheen Rabenhaupt)

Rabenhaupt is inclusief industrieterreinen 23.3 ha. Groot. Binnen het totale plangebied werden door de gemeente verschillende bestemmingen aangewezen, waarvan 10.5 ha bestemd was voor woningbouw, bijzondere bebouwing en lichte industrie.

Woningbouwterrein	5.08 ha	21.8%
Bouwterrein bijzondere bebouwing	2.19 ha	9.4%
Industrieterrein (inclusief bedrijf en bovenwoning)	3.25 ha	14%
Vijver (waterberging van de riolering)	0.7 ha	3%

Plantsoen en speelterrein	2.25 ha	9.7%
Wegen	4.83 ha	20.8%
Snelverkeersweg	4.7 ha	20%
Openbaar vaarwater	0.3 ha	1.3%
Totaal	23.3 ha	100%

In het programma van eisen waren enkele voorzieningen op wijkniveau opgenomen, zoals: een winkelcentrum (ca. 25 winkels), drie scholen voor voorbereidend- en lager onderwijs, enkele terreinen voor inrichtingen of instellingen en enkele terreinen voor de oprichting van een buurthuis, kantoorflat of anderszins. Langs de ontsluitingsweg naar de Hereweg (de huidige Vechtstraat) werd een strook voor handel, lichte industrie en bedrijvigheid aangewezen. De netto bebouwingsdichtheid is 80 woningen per ha, bruto (dat wil zeggen exclusief industrie- en bedrijfsterreinen) is dat 53 woningen per ha. Dat is bijna overeenkomstig de vooroorlogse bruto bebouwingsdichtheid die gemiddeld tussen de 40 en 50 woningen per ha ligt. In 1995 werd de totale Grunobuurt bewoond door 2655 inwoners, dat is gemiddeld 1.8 persoon per woning en 97 inwoners per ha.

3.3 Planintenties

De planintenties zijn onder te verdelen in twee categorieën. Ten eerste de intenties die verankerd liggen in de tijdsgeest en uitdrukking geven aan de actuele maatschappelijke- en stedenbouwkundige ontwikkelingen. Ten tweede de intenties zoals die verwoord zijn in de toelichting op de uitbreidingsplannen Grunobuurt en Rabenhaupt. De grenzen tussen deze categorieën intenties zijn niet altijd even scherp, hierdoor ontstaan soms overlappingen.

Intenties die verankerd liggen in de tijdsgeest:

Woningnood

De meeste bouwplannen die direct na de oorlog werden opgesteld, werden ingegeven door de nijpende woningnood. Deze woningnood werd veroorzaakt door een voor de oorlog opgebouwde achterstand, uit herstel van oorlogsschade en uit een sterk groeiende naoorlogse woningvraag van de snel groeiende bevolking. Zo snel en goedkoop mogelijk zou met de beschikbare materialen aan de opbouw en uitbouw van de Nederlandse steden moeten worden gewerkt. In eerste instantie leidde dat vaak tot snelle invullingen van al bestaande vooroorlogse uitbreidingsplannen, die zich voegden naar de reeds aanwezige stedenbouwkundige structuur en infrastructuur.

Rijkssubsidies

In de naoorlogse periode heeft de Rijksoverheid een subsidieprogramma opgezet om de woningproductie te stimuleren en te ondersteunen. Om in aanmerking te komen voor ondersteuning moesten de woningen aan een door diezelfde overheid opgezet pakket van eisen voldoen. Deze zogenaamde 'woningwetwoningen' werden voor het grootste deel door de woningbouwverenigingen gerealiseerd. In de Gruno-

en Rivierenbuurt is dat relatief gezien een beperkt deel van de woningproductie, een groot deel is ontwikkeld in de particuliere sector: het betreft vooral woningen gebouwd in opdracht van de in de oorlog verarmde middenstanders door kleine lokale aannemers.

Wijkgedachte en wijkvorming

De wijkgedachte is ten tijde van de planontwikkeling van de Gruno- en Rivierenbuurt, in Groningen nog niet verder ontwikkeld dan een richtinggevend idee voor het stedenbouwkundig ontwerp. Het manifesteerde zich nog niet als een allesomvattend sociaal systeem dat vertaald kon worden naar een allesomvattend stedenbouwkundige ontwerpmethode. Van ideeën als de distributieplanologie en de wooneenheid werd op dat moment nog geen gebruik gemaakt. Dit prille 'hedendaags idee van wijkvorming' werd uiteraard wel gedragen door een diepgaande wens naar sociale verandering (differentiatie in de samenleving), maar dat leidde eerder tot een geleidelijke, bijna terughoudende, intrede van de diverse facetten en gedaanten van 'de wijkgedachte' dan tot een radicale omarming van een geheel nieuw stedenbouwkundig- en architectonisch instrumentarium. In de Gruno- en Rivierenbuurt is dat zichtbaar in de inpassing van een centrale, richtinggevende as die voor het grootste deel ontworpen is op basis van vooroorlogse ruimtelijk-esthetische visies.

Kwaliteit

Tijdens de grootschalige naoorlogse woningproductie kwam het begrip 'kwaliteit' onder druk te staan. Dat blijkt onder andere uit een rede van Minister Witte van Volkshuisvesting waarin hij zei: '*Hoe belangrijk de verhoging van de productie is, het gaat niet alleen om de hoeveelheid, maar het gaat ook om de kwaliteit van wat wij produceren*'.³ Vakmanschap, bouwmethoden en materialisatie stonden ten tijde van de ontwikkeling van de Gruno- en Rivierenbuurt sterk onder druk. Door de hang naar een gedegen aanpak en de angst voor kwaliteitsproblemen van nieuwe experimentele bouwmethoden bleven de oplossingen vaak beperkt tot kleine technische verbeteringen, zoals tochtstrippen.

Intenties die letterlijk zijn verwoord in de toelichting op het uitbreidingsplan:

Differentiatie

Woningdifferentiatie is een intentie die een duidelijke vertaling heeft gekregen in het uitbreidingsplan Kostverloren. Het toekomstige woningbestand werd opgebouwd uit diverse woningtypen, ten behoeve van de beoogde doelgroepen (arbeiders, middenstanders, ouden van dagen en werkende vrouwen) waarbij een afwisseling in hoogte en oriëntatie van de bouwstroken werd nagestreefd. Aan het begrip woningdifferentiatie werd op twee manieren uitdrukking gegeven. In het aantal slaapkamers (10% met 1 slaapkamer, 30% met 2 slaapkamers, 50% met 3 slaapkamers en 10% met 4 of meer slaapkamers) en in de gemiddelde maximale inhoud per woning.

Groenzones

De groenzones in de wijk zijn vanuit een tweetal programmatische intenties te beschrijven. Ten eerste zouden de groenzones moeten functioneren als recreatieplek; de 'wandelparken' zouden een veilig speelveld voor de kinderen en een ontmoetingsplek voor alle bewoners van de omliggende buurten moeten zijn. Ten tweede is er sprake van groeninrichting met een primair esthetische intentie, in de vorm van de collectieve of private voortuinen en openbare plantsoenen aan de kopse kant van de bouwblokken. De voortuinen zijn meestal ingericht met lage liguster hagen, grasveldjes en bloemperken. De openbare plantsoenen vooral met diverse soorten middelhoge heesters. Over de collectieve binnenterreinen wordt in het plan met geen woord gerept; de potentie van deze ruimten als ontmoetingsplek en/of gezamenlijke tuin worden niet erkend.

Hoogbouw

Voor de oorlog werd het provinciale karakter van de stad Groningen doelbewust in stand gehouden. Het bebouwingsvoorschrift bouwhoogte was daarmee in overeenstemming, er mochten maximaal twee woningen van 1 à 2 bouwlagen boven elkaar worden gebouwd. Na de oorlog veranderde die instelling radicaal. Het bouwen van drie en vier gestapelde woningen (meestal een bouwlaag per woning) werd door de aanpassing van het bebouwingsvoorschrift in 1948 mogelijk. Zelfs flats van 8 tot 10 woonlagen werden toegelaten, in eerste instantie alleen als accenten van de oude vestingrand, later ook in de uitbreidingswijken. De sterke drang om het provinciale imago van de stad te veranderen, iets wat door de ontwerpers verwoord werd in diverse artikelen in actuele vakbladen, leidde ertoe dat 'hoogbouw' boven op de twee woonlagen in de naoorlogse delen van de Kostverloren een belangrijk item was.⁴ Op de achtergrond speelde de nadrukkelijke vraag naar een gedifferentieerde

bouwhoogte een niet onbelangrijke rol in de hoogbouwdiscussie. Om stedenbouwkundige redenen was het gewenst te variëren in bouwhoogte ten einde contrasten in bouwmassa te verkrijgen. Vooruitschrijdend inzicht inzake de gemiddelde bouwhoogte resulteerde in diverse herzieningen van de uitbreidingsplannen.

3.4 Planproces

De naoorlogse ontwikkeling van de Grunobuurt en de Rivierenbuurt bestaat in principe uit de invulling van de nog niet ontwikkelde zone in het gebied dat grotendeels gelegen is ten noorden van de zuidelijke ringweg. De wijken werden door de A28, de geplande verkeersweg naar Assen en Zwolle van elkaar gescheiden. Deze grote ader vormde de as waarlangs de wijken in functionele zin zijn gespiegeld (zie afbeelding nr. 10); beide wijken zijn voor het grootste deel bestemd voor woningbouw en beide kregen een geconcentreerde strook dat bestemd was voor lichte industrie en bedrijvigheid. Deze industriebestemming die deels rustte op de (huidige) Vechtstraat in de Rivierenbuurt en het Hoornse Diep in de Grunobuurt, maar ook op de zones langs het Oosterhammerikkanaal, het Hoendiep en het Reitdiep stonden vanaf 1936 ter discussie omdat de visie op de positie van industrieterreinen in de stad in beweging was. Omwille van de volksgezondheid en hygiëne gingen er meer en meer stemmen op voor een striktere scheiding van industrie en wonen. Daarnaast speelde de vraag van de industrie naar grotere kavels en goedkopere bouwgrond een rol. Gedeputeerde Staten keurde het uitbreidingsplan in 1937 niet goed. In een toelichting werd de afkeuring beargumenteerd: *‘Verscheidene der aangegeven industrieterreinen zijn van onvoldoende diepte voor bedrijven met eenige uitbreidheid, terwijl ook de aanwezigheid van een publieke weg tusschen deze terreinen en het water in de meeste gevallen door de industrie niet wordt gewenscht. Verscheidene dezer terreinen zullen dus wegens ongeschiktheid aan de gegeven oppervlakte moeten worden onttrokken’*. De afkeuring maakt duidelijk dat Gedeputeerde Staten haar rol als tweede lezer en controlerend orgaan erg serieus nam. Iets te serieus naar de smaak van de gemeentelijke overheid. Kleine meningsverschillen leidden tot grote vertraging in het planproces, waardoor de feitelijke bouw soms pas enkele jaren later kon aanvangen. Tijdens de wederopbouw werd elke vertraging ervaren als een verlies. Ondanks deze provinciale afkeuring bleef de in de Grunobuurt reeds door Berlage (1928) geplande industriestrook in het nieuwe plan gehandhaafd. In de Rivierenbuurt waren enkele spontane vestigingen, waaronder Rijwielfabriek Fongers, zelfs aanleiding tot de projectie van een geheel nieuwe industriestrook. Deze complexen werden als zelfstandige stedenbouwkundige volumes op de plankaart ingetekend. Hierdoor ontstond een zekere vorm van functionele menging waaruit blijkt dat de gemeentelijke overheid ten aanzien van het industrievraagstuk nog geen eenduidig beleid had ontwikkeld.

De Gruno- en Rivierenbuurt zijn in 1948-49 in een doorgaande ontwerpbeweging op papier gezet. Dit schetsontwerp van de Grunobuurt speelde goed in op de te verwachten vraag naar woningen en bijzondere functies. Het onderging tot aan de presentatie aan de gemeenteraad geen structurele veranderingen. Het schetsontwerp voor de Rivierenbuurt daarentegen heeft geen stand gehouden. Dat heeft een institutionele oorzaak. In oktober 1950, voordat het ontwerp werd

voorgedragen aan de gemeenteraad ontving de dienst Stadsuitbreiding en Volkshuisvesting een verzoek van de St. Willibrordusvereniging. Deze katholieke organisatie was op zoek naar een terrein voor het stichten van een huishoudschool met internaat en kloostertje. Om deze functies als een enclave in het plan te kunnen opnemen moest het ontwerp van de Rivierenbuurt worden aangepast. Dit leidde tot een grotere verlenging van de bestaande vooroorlogse woonstraten in zuidelijke richting, hier werden de woningen geprojecteerd die gepland waren in de ruimte waar nu de enclave kwam. Ruimtelijk gezien had deze aanpassing het meeste effect op de centrale ruimte in het plan, de Rivierenhof. Deze werd sterk versmald; het effect van het groene hart, omgeven door winkels en woningen, werd teruggebracht tot een enigszins breed uitgevallen plantsoen.

4.0 Het uitbreidingsplan (1952-1969)

Net als in de rest van Nederland werd in Groningen na 1945 gepoogd de enorme woningnood op te lossen. Ter ondersteuning van de 'Wederopbouwwet in het kader van uitbreidingsplannen' stelde de Rijksoverheid subsidies ter beschikking aan de lokale overheden om het woningtekort te verkleinen en krotten op te ruimen.

In het kader van deze wet zijn de uitbreidingsplannen 'Grunobuurt' en 'Rabenhaupt' (huidige Rivierenbuurt) opgesteld. Deze plannen die als basis voor de uitvoering zouden gelden werden gemaakt in de jaren 1948-1951 en werden onafhankelijk in ontwikkeling gebracht. De plankaart, de Toelichting en de Bebouwingsvoorschriften voor de Grunobuurt werden reeds op 10 oktober 1949 door de gemeenteraad vastgesteld en ca. twee maanden later, op 9 december 1949 door de Gedeputeerde Staten van de provincie Groningen goedgekeurd. In de elf daaropvolgende jaren werd het plan, dat bestond uit een schetsplan van de stedenbouwkundige structuur en een schriftelijke toelichting daarop verwezenlijkt.

Twee jaar na de Grunobuurt, tijdens de raadsvergadering van 27 augustus 1951, werden het plan, de toelichting en bebouwingsvoorschriften van het plan Rabenhaupt vastgesteld. Gedeputeerde Staten verleende op diezelfde datum goedkeuring aan het plan, met uitzondering van de terreinen waarop bebouwingsstroken met vier woonlagen waren geprojecteerd. Het plan werd in de acht daaropvolgende jaren uitgevoerd. Het bestond uit een schetsplan van de stedenbouwkundige structuur en een schriftelijke toelichting daarop.

De hoofdstructuur, de bestemmingen en de groenstructuur vormen de verschillende lagen van de schetsplannen. In de toelichting komt voor het eerst in de stedelijke geschiedenis van Groningen, de term 'wijkgedachte' voor. Beide wijken werden ontworpen als gemengde buurten voor wonen en lichte industrie, als een invulling van dat deel van het vigerende plan van uitbreiding van de stad Groningen (1940-42) dat betrekking heeft op de Gruno- en de Rivierenbuurt.

De stedenbouwkundige structuur van beide wijken is hoogst waarschijnlijk ontworpen door G.B. Smid in opdracht van de in 1947 door het gemeentebestuur in het leven geroepen dienst Stadsuitbreiding en Volkshuisvesting van de gemeente Groningen.

Smid werd op 1 mei van datzelfde jaar als Stadsarchitect aangenomen bij deze dienst die geleid werd door H.J. Dix. Hiervoor was Smid van 15/2/1929 tot 15/7/1930 als technisch tekenaar in dienst van de gemeente Amsterdam. Van 16/7/1930 tot 30/6/1946 was hij als technisch hoofdambtenaar werkzaam bij de gemeente Rotterdam en hij werkte van 1/7/1946 tot 30/4/1947 als stedenbouwkundige bij de gemeente Schiedam.⁵

De toelichting op zowel het uitbreidingsplan 'Grunobuurt' als het uitbreidingsplan 'Rabenhaupt' vermeldt dat het een 'partiële wijziging van het uitbreidingsplan (1938-40) in onderdelen van de gemeente Groningen' betreft. Het uitbreidingsplan (1938-40) was nog gebaseerd op het vooroorlogse plan Berlage en Schut, maar gaf toch het juridisch kader aan de naoorlogse uitbreidingsplannen die in het Structuurplan 1950 zijn verbeeld en verwoord. De voor het grootste deel al vastgestelde grenzen van beide woonwijken werden daarin opgenomen. Aan de westzijde is dat de Paterswoldseweg die op de kruising met de toekomstige zuidelijke ringweg gedeeltelijk werd rechtgetrokken waardoor ruimte ontstond voor een tankstation en garage. In het noorden haakten de nieuwe wijken in op de vooroorlogse bebouwingsgrens ten zuiden van de Parkweg. De zuidelijke begrenzing van de wijken wordt in fysieke zin gevormd door de zuidelijke ringweg; hoewel de parkstrook Een restant van die afsnijding is nog zichtbaar als een doodlopende aftakking.

Afbeelding 6

Schetsplan 'Gruno- en Rivierenbuurt', 1949. Vroegst bekende voorstudie voor het naoorlogse deel van de wijken waarin alle ontwerplagen zijn samengebracht.

Afbeelding 7

Plankaart 'Grunobuurt', 1948. Algemene plankaart die de basis vormde voor de naoorlogse uitbreiding.

Afbeelding 8

Plankaart 'Rivierenbuurt', 1951. Algemene plankaart die de basis vormde voor de naoorlogse uitbreiding.

Afbeelding 9

Stedenbouwkundige structuur Gruno- en Rivierenbuurt, algemene basiskaart van de stad, 1999.

4.1 De stedenbouwkundige structuur: infrastructuur en verkaveling

Gruno- en Rivierenbuurt zijn beiden een aanvulling en logische voortzetting van de bestaande vooroorlogse, en het grootste deel Berlagiaanse stedenbouwkundige structuur. De kruisvormige structuur van hoofdwegen waarmee de wijk aantakt aan de hoofdinfrastructuur van de stad wordt gevormd door de Parkweg in oost-west richting en het Emmaviaduct in noord-zuid richting. Het gebied dat tussen de Parkweg en de Weg der Verenigde Naties ligt wordt door twee oost- west assen opgedeeld in vier woonbuurten. De oost-west as in de Grunobuurt is de A. van Leeuwenhoekstraat, deze fungeert voornamelijk als zichtlijn. In de Rivierenbuurt wordt de oost-west as gevormd door de Rivierenhof. Aan deze as zijn diverse wijkvoorzieningen gesitueerd, zoals winkels, opslagplaatsen, een wijkpost en een school. De stedenbouwkundige structuur van de as wordt in de architectuur geaccentueerd door een langgerekt bouwblok met daarin onderdoorgangen die de achterliggende woonstraten ontsluiten. Het centrum is dus een zelfstandige eenheid die dwars staat op de woonblokken structuur.

Infrastructuur

De verkeerskundige structuur van de wijk is weinig hiërarchisch opgebouwd. Toch zijn er twee elementen aanwijsbaar, respectievelijk verkeerswegen en woonstraten. De enige verkeersweg die de wijk rijk is, het Emmaviaduct (de verhoogde stadsweg tussen het Julianaplein en het Verbindingskanaal), heeft twee functies. Als onderdeel van de geplande autoweg naar het zuiden heeft zij een verbindende functie die het wijkniveau sterk overstijgt. Verder heeft zij een structurerende rol, samen met het Hoornse Diep (Noord-Willemskanaal) vormt zij de scheiding tussen de beide wijken. De Parkbrug, verbindt beide oevers en beide wijken met elkaar. Vandaar ook dat de op de brug aansluitende Parkweg een schaal heeft die tussen verkeersweg en woonstraat in ligt. Het Emmaviaduct en de Parkweg vormen samen de hoofdstructuur, het skelet van de wijk en geleiden het doorgaande verkeer naar en door de wijk. Daarnaast zouden zij de Gruno- en Rivierenbuurt moeten verbinden met het centrum van de stad en de omliggende stadsdelen. De woonstraten zijn de niet doorgaande wegen tussen de gesloten bouwblokken. Deze woonstraten bevinden zich ten zuiden van de Parkweg. Zij ontsluiten de buurt voor auto-, fiets- en voetverkeer, daarnaast bieden zij ruimte aan parkeren.

Het naoorlogse deel van de wijk voegt zich, vooral op het niveau van de woonstraat, nagenoeg naadloos in de bestaande infrastructuur van de Gruno- en Rivierenbuurt.

Hierdoor is sprake van een eenduidige en consistente verkeersstructuur die voor een groot deel gebaseerd en geïnspireerd is op de stadsesthetische ideeën van Berlage.

Verkaveling

In principe bestaat de verkaveling van de vooroorlogse Gruno- en Rivierenbuurt uit een aaneenschakeling van gesloten bouwblokken. Deze stedenbouwkundige ontwerpeenheid is de basis voor de begrenzing van de openbare stedelijke ruimte van straten en pleinen ten opzichte van de private binnenterreinen. De architectuur van de wijken presenteert zich onder invloed van de economische rationalisatie van het huurhuis als een reeks gevels zonder individuele herkenbaarheid. Het traditionele gesloten bouwblok, bestaande uit op zichzelf staande woonhuizen is sinds de eeuwwisseling verdwenen.

Het naoorlogse deel van beide wijken is ontworpen als een aanvulling op de Berlagiaanse verkaveling. De richting en oriëntatie van de bouwblokken voegen zich naar de bestaande structuur, maar zijn in tegenstelling tot de vooroorlogse stad, op enkele plekken aan de kopse zijden gedeeltelijk opengeknipt. Op enkele plekken is die openheid door middel van verspringingen en de plaatsing van kleine blokjes woningbouw of garages teniet gedaan. Daardoor is de scheiding tussen openbare en private ruimte niet altijd duidelijk.

De nauwelijks geopende verkaveling die de centrale zone van de wijk invult, haakt aan de noordzijde naadloos in op de bestaande gesloten verkaveling van de vooroorlogse stad. In de zone rondom de vijver in de Rivierenbuurt dringt de verkaveling door in de open groene bufferzone tussen de wijk en de Zuiderbegraafplaats. Hiervoor is de voorgestelde open en moderne strokenverkaveling, maar ook de vrije verkaveling, bijzonder geschikt. De naoorlogse structuur wordt gekenmerkt door een bijzonder subtiele balans tussen een terughoudend gebruik van nieuwe verkavelingstypen en de bestaande vooroorlogse ontwerptaal. Hierdoor is er tegelijkertijd sprake van zowel vormcontinuïteit als van vernieuwing.

OPBOUW – VERKAVELING- RIVIERENBUURT

Onderdeel	Aantal woningen	Straat	Typen
noord-zuid georiënteerd drie lagen hoog bouwblok (4)	165	Amstelstraat en Lauwersstraat	A3 portiek-etage
noord-zuid georiënteerd vier lagen hoog bouwblok (1)	40	Hoornse Diep o.z.	A4 portiek-etage
oost-west georiënteerd vier lagen hoog bouwblok (3)	56	Maaslaan	A4 galerij-ontsloten
noord-zuid georiënteerd twee lagen hoog bouwblok (8)	222	Berkelstr., Rijnstraat, Reggestraat, Scheldestr.	A2 Portiek-etage en grondgebonden

		en Merwede straat.	
noord-zuid georiënteerd drie lagen hoog bouwblok (3)	54	Dinkelstraat	O2 galerij-ontsloten
oost-west georiënteerd drie lagen hoog bouwblok, deels wonen boven winkels (3)	45	Rivierenhof	M3 portiek-etage
noord-zuid georiënteerd twee lagen hoog bouwblok, deels boven winkels (3)	44	Hoornse Diep o.z. en Hereweg	M2 en W+M2 portiek-etage
oost-west georiënteerd een laag hoog bouwblok, wonen boven winkels en werkplaatsen (5)	93	Rivierenhof en Vechtstr.	M1 en B+M1 portiek-etage
Totaal	719		

OPBOUW – VERKAVELING- GRUNOBUURT

Onderdeel	Aantal woningen	Straat	Typen
noord-zuid georiënteerd drie lagen hoog bouwblok gedeeltelijk boven winkels (2)	80	Paterswold- seweg	M3 en W+M2 portiek-etage
noord-zuid georiënteerd een laag hoog bouwblok (1)	10	Hoornse Diep w.z.	B en M1 portiek-etage
noord-zuid georiënteerd twee lagen hoog bouwblok (6)	240	Snelliusstr., Huygensstr. en Kamerlingh Onnesstr.	A2 beneden-bovenwoning
noord-zuid georiënteerd drie lagen hoog bouwblok (5)	235	Snelliusstr., Huygensstr. en Kamerlingh Onnesstr.	A3 portiek-etage
oost-west georiënteerd een laag hoog bouwblok (3)	12	A. van Leeuwen- hoekstraat	O grondgebonden
Totaal	577		

Afbeelding 10

Ruimtelijke analyse. Logische relaties tussen de Gruno- en Rivierenbuurt.

4.2 Woningtypen

De in de stad aanwezige differentiatie van grote en kleine gezinnen, oude en jonge mensen zouden samengebracht moeten worden in een woonbuurt die in stedenbouwkundig opzicht zijn vertaling vond in het semi-opengeknippte bouwblok.⁶ De beoogde sociale verscheidenheid leidde op stedenbouwkundig niveau tot een menging van woningtypen en woonvormen.

Een van die typen is de duplexwoning. Dit type werd gepresenteerd als een alternatief voor de lage kwaliteit van noodwoningen waartegen in toenemende mate verzet ontstond. De duplexwoning gaat uit van het idee dat één normale woning door eenvoudige tijdelijke aanpassingen voor enkele jaren bewoond zouden kunnen worden door twee afzonderlijke huishoudens. Na de opheffing van de woningnood zou op eenvoudige wijze, door het uitbreken van enkele niet dragende wanden een goede woning ontstaan.⁷ Het duplex-type werd vanaf 1949 gedurende een korte periode intensief gepropageerd door het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting. In een brochure werden diverse toepassingen van de duplexwoning, bijvoorbeeld als eengezinshuis, als etagewoning en als vrijstaande plattelandswoning gepubliceerd. Het idee van de tijdelijk gedeelde woning werd net na de Eerste Wereldoorlog ontwikkeld en vervolgens onder andere toegepast in het Amsterdamse betondorp Watergraafsmeer. In 1949 werd de door het ministerie opgestelde brochure aangevuld met een serie duplexwoningen voor brede en smalle eengezinshuizen, voor boetieketagewoningen, voor galerijwoningen en voor maisonnettes in de hoge woongebouwen. De toepassing van de duplexwoning had een grote invloed op de slaapkamerdifferentiatie. Dat blijkt onder meer uit een toename van 12% van de hoeveelheid woningen met één slaapkamer, waardoor er

meer ruimte ontstond op de woningmarkt voor 'onvoltooide gezinnen, werkende vrouwen en ouden van dagen'.⁸

In de stad Groningen werd, uitgegaan van het duplex-idee, een lokale variant ontwikkeld die bijzonder geschikt was voor toepassing in de etagebouw, de zogenaamde triplexwoning. Bij dit type was het mogelijk tijdelijk drie huishoudens onder te brengen in twee woningen. Een bijkomend voordeel van dit type was dat alle huishoudens minimaal aan één zijde van de tijdelijke woning konden profiteren van de zon (zie afb.9). Dit in tegenstelling tot het duplex-type waar meestal één van de twee tijdelijke woningen op het noorden was georiënteerd en volledig afgesloten was van de zuidgevel. Het triplex-type werd voor het eerst in Kostverloren toegepast, ten tijde van de ontwikkeling van de wijken Gruno- en Rivierenbuurt was het nog niet in productie.

In de uitbreidingsplannen Gruno- en Rivierenbuurt zijn de verschillende woningtypen en de hoeveelheid bouwlagen in een serie afkortingen en een kleurlegenda weergegeven.

A = arbeiderswoningen
M = middenstandswoningen
O = bejaardenwoningen
w = winkel
B = bedrijfsruimte
BB = bijzondere bebouwing
GG = garage
1,2,3,4 = aantal woonlagen
licht paars = handels- en industrieterrein

Rond één portiek zijn, afhankelijk van het aantal bouwlagen, 4 of 6 woningen gegroepeerd. Type O is de aanduiding voor bejaardenwoningen. Deze waren gepland als galerijflat (verzorgingstehuis) of als grondgebonden en georiënteerd op de straat. Met de aanduiding BB ('bijzondere bebouwing') worden kerken, scholen, kantoorgebouwen, tehuizen en overeenkomstige gebouwen verstaan, waaronder hoogbouw.

De omvang van diverse gesubsidieerde woningtypen werden door een inhoudslimiet beperkt. Voor middenstandswoningen werden door de gemeentelijke overheid twee grenzen vastgesteld. Voor de kleinste woningen gold een ondergrens van minimaal 300 m³; voor de ruimere woningen werd die grens vastgesteld op minimaal 375 m³. Voor alle gesubsidieerde middenstandswoningen werd de bovengrens vastgesteld op 325m³, want woningen met een grotere inhoud vielen op dat moment buiten de nationale premiereregelingen. De maximale inhoud van bejaardenwoningen werd vastgesteld op 160 m³.

4.3 Openbare ruimte; groenvoorziening, straten en pleinen

Groenvoorziening

De algemene groeninrichting van de buurten is als integraal onderdeel van het uitbreidingsplan vastgelegd. Het geeft inzicht in alle als groene zone in te richten delen van de wijk, in het bijzonder de door de gemeente ontworpen groene onderlegger. Daartoe behoorden respectievelijk de parken, de openbare plantsoenen aan de kopse zijden van de bouwblokken, de vijverpartijen, de openbare speelterreinen en de bomen langs de woonstraten. Naast het ontwerp was de gemeente ook verantwoordelijk voor de inrichting en het beheer van deze zones.

De algemene groeninrichting van het wandelpark langs de zuidelijke ringweg is vastgelegd in een uitbreidings- of inrichtingsplan. De groenzones zijn ontworpen en aangelegd door de dienst Openbare Werken, welke zich tevens ontfermt over het beheer. Het park bestaat uit een onderliggende graslaag die zich uitstrekt van de oeverwallen tot aan de openbare weg. De vijvers zijn omzoomd door enkele rijen middelgrote en grote bomen, zoals de linde, iep en populier. Deze boomprijen worden op diverse plekken door lage struiken geaccentueerd.

De gezamenlijke binnentuinen en de openbare voortuinen waren in het bezit van de corporaties, deze hadden ook de verantwoordelijkheid voor het ontwerp, de inrichting en het beheer van deze zones. Het gaat hier om de wel aangewezen maar niet specifiek ontworpen groene delen van het schetsplan. Het idee van de gezamenlijke binnentuin werd ten tijde van het ontwerp van de Gruno- en Rivierenbuurt nog niet centraal toegepast. De meeste binnenterreinen zijn volgens de vooroorlogse traditie, dat wil zeggen met particuliere, aan de grondgebonden woningen verbonden tuinen ingericht. De eerste experimenten met dit idee vonden plaats in de naoorlogse delen van de Oosterparkwijk, de Korrewegwijk en Kostverloren. Dat hield in dat de ruimte ontsloten zou worden door een woonpad waaraan enkele 'recreatieve' voorzieningen, als bankjes, zandbakken en speelwerktuigen werden geplaatst. De groenaanplant beperkte zich in de meeste gevallen tot een rozenperk en enkele solitaire bomen.

Straten en pleinen

De inrichting van de straten is onderhevig aan een sterke hiërarchie. De verkeerswegen hebben een duidelijk breder profiel dan de woonstraten. Dit is vooral zichtbaar op het Emmaviaduct, met een profiel van ongeveer 30 meter. Deze straat zou gaan fungeren als de koppeling tussen het stadscentrum en de zuidelijke ringweg. Deze straat zou dientengevolge ingericht worden als een breed en open snelverkeerstracé en zou geflankeerd worden door grote gebogen straatlantaarns. Naast de straat zouden parallel- of ventwegen gesitueerd worden. De door Berlage en Schut reeds gedeeltelijk geplande ringweg, de Weg der Verenigde Naties, werd aangelegd in 1965-71. De oudste verkeersweg, de Paterswoldseweg, heeft een relatief breed profiel (ca. 40 meter) dat voor de diverse verkeersdeelnemers (zoals fietsers en bussen) is opgedeeld in afzonderlijke banen. Op diverse plekken zijn de beide rijkshelmen van elkaar gescheiden door een brede middenberm en kleine Hollandse Eiken. Het opgedeelde profiel is de oorzaak voor het enigszins onsamenvattend karakter van de Paterswoldseweg.

De woonstraten hebben een smal profiel van gemiddeld 16 meter. De rijbaan is zes meter breed en wordt zeer willekeurig aan één of twee zijden geflankeerd door een rij middelhoge of hoge bomen van één soort, bijvoorbeeld de acacia, es of berk. Opvallend is dat een groot aantal bomen geknot zijn, zij staan samen met de rechte lantaarnpalen als één rij in het trottoir. De hoogte van de boom is gekoppeld aan de hoogte van de bebouwing. Door de onderlinge afstand en grootte van de bomen vormen zij geen laan en hebben ze geen sterke scheidende werking in het straatprofiel.

Het Hoornse diep westzijde, de straat langs het kanaal, heeft een zeer smal profiel waarin geen ruimte is voor een kade of een ander wijze van koppeling tussen de wijk en het water.

4.4 Gerealiseerd plan

Vooruitlopend op de realisatie, na de vaststelling van de plannen, probeerde de gemeentelijke overheid zo veel mogelijk van de nog niet in bezit zijnde terreinen te onteigenen. Het terrein werd bouwrijp gemaakt door opspuiting van zand. Wegen, leidingen en rioleringen werden aangelegd. Vervolgens werden de grootste delen van de wijken in percelen uitgegeven aan Woningbouwvereniging Patrimonium, welke architecten inhuurde om het grootste deel van de bouwblokken te ontwerpen. In de Gruno- en Rivierenbuurt namen meerdere particuliere ontwikkelaars, waaronder de N.V. Groboma (fa. Medendorp en Bousema) en de heren E.J. Bakker en J. Bouwman, een deel van de bouw voor hun rekening.

De Grunobuurt is uitgaande van het eerste uitbreidingsplan (partiële wijziging Uitbreidingsplan in onderdelen van 1938-1940, betreffende het gebied dat wordt begrensd door de Paterswoldseweg, de Ringweg, het Noord-Willemskanaal en de bestaande bebouwing ten zuiden van de Parkweg, m.u.v. de bestaande bebouwing in het Noordelijke deel van dit gebied) op diverse, kleine punten aangepast en gewijzigd. De hoofdstructuur en het grootste deel van het stratenplan daarentegen is conform het uitbreidingsplan uitgevoerd. De eerste aanpassing vond plaats in 1951 en behelsde het verhogen van het maximale aantal bouwlagen van de middenstandswoningbouw langs de Paterswoldseweg tot vier. De tweede en derde herziening van het plan sloten aan bij eerdere kleine wijzigingen van het plan die een grotere differentiatie beoogden, zoals het verlagen van de minimum voorgeschreven inhoud voor middenstandswoningen en het wijzigen van de bestemming van de geprojecteerde arbeiderswoningbouw voorzover deze particuliere gronden betreft, in middenstandswoningen. In 1956 had zich voor de bouw van de geplande winkels en bovenwoningen aan de Paterswoldseweg en de Muntinglaan nog geen gegadigde gemeld, de bestemming van dit terrein werd toen omgezet naar middenstandswoningbouw. Toen in 1959 het grootste deel van de wijk was ingevuld bleken de meeste garageboxen op een stedenbouwkundig ongelukkige plek te zijn geprojecteerd. Deze locaties werden uit het uitbreidingsplan geschrapt en vervangen door de eerder voor bejaardenwoningen bestemde terreinen. De bouw van bejaardenwoningen door particulieren bleek niet mogelijk.

Bij de Rivierenbuurt is uitgegaan van het eerste uitbreidingsplan (partiële wijziging Uitbreidingsplan in onderdelen van 1938-1940, betreffende het gebied dat wordt begrensd door de Hereweg, het Noord Willemskanaal, de Parkweg en de Ringweg, m.u.v. de bestaande bebouwing in het Noordelijke deel van dit gebied) op diverse, kleine punten aangepast en gewijzigd. De hoofdstructuur en het grootste deel van het stratenplan daarentegen is conform het uitbreidingsplan uitgevoerd. Tot aan 1985 is er sprake van acht gedeeltelijke herzieningen. De herzieningen hadden onder andere betrekking op bestemmingswijzigingen, vergroting van de bebouwde achterterreinen en wijzigingen van het bebouwingspercentage. Maar het had voor het grootste deel te maken met het verhogen van het maximale aantal bouwlagen naar drie of vier.

Aan de in de bebouwingsvoorschriften vastgestelde inhoudsmaten voor middenstandswoningen ging in 1947-49 een verhitte discussie vooraf. Uit economische overwegingen werden de inhoudsmaten aangepast. De minimale inhoud voor een middenstandswoning werd van 300 m³ teruggebracht naar 270 m³. Hiermee daalde de gemiddelde inhoud van de woningen naar 325 m³. Dit is de door het Rijk vastgestelde premiegrens. Provinciale Staten zag dit als een aantasting van de beoogde differentiatie en als *'een vervlakking van de sociale structuur van de wijk'*. Desondanks maakte Provinciale Staten het mogelijk om middenstandswoningen in de premiesector te ontwikkelen.

Ten aanzien van de door de gemeente opgestelde algemene groenplannen kan gezegd worden dat in beide wijken geen continue groene onderlegger is ontwikkeld. Het groen heeft als dusdanig in de Gruno- en de Rivierenbuurt geen verbindende functie. Ook de inrichting van meer bijzondere ruimten, zoals de binnenterreinen, is niet binnen één eenduidige visie tot stand gekomen. Het idee van de collectieve tuin is nog niet doorgedrongen in het ontwerp en dientengevolge ook niet uitgevoerd. Particuliere tuintjes, garageboxen en schuurtjes komen veelvuldig voor.

In de hoeveelheid en diversiteit van de geplande speciale voorzieningen zijn bij de realisatie geen grote veranderingen opgetreden ten opzichte van de oorspronkelijke doelstellingen. Hoewel de beoogde hoeveelheid wijkwinkel niet bereikt is. Ook de verhouding tussen arbeiderswoningen en middenstandswoningen is verschoven ten gunste van laatstgenoemde groep.

5.0 Analyse van het plan

Opzet, verkavelingstructuur en inrichting van de naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt zijn vanuit eenzelfde optiek en aard tot stand gekomen als de meeste Nederlandse woningbouwprojecten van direct na 1945. Zij zijn in mindere mate, dan bijvoorbeeld Kostverloren, product van stedenbouwkundige experimenten en onderzoeken, die reeds voor en tijdens de oorlogsjaren met betrekking tot organisatie en uitvoering van de naoorlogse woningbouw hadden plaatsgevonden. Daarbij speelden thema's als woningdifferentiatie, standaardisatie en rationalisatie van materialen en bouwprocedures een belangrijke, zelfs sturende rol. Gruno- en Rivierenbuurt zijn binnen de Groninger woningbouwgeschiedenis een kleine maar bewuste stap vooruit naar een meer integrale toepassing van de 'wijkgedachte'. Waar in de Oosterparkwijk en Korrewegwijk, beiden ook aanvullingen van al bestaande vooroorlogse uitbreidingsplannen, nog nauwelijks sprake is van een 'core', een wijkhart, in de Gruno- en nog duidelijker in de Rivierenbuurt is dat wel het geval. Hoewel deze centra dwars op de woonblokverkaveling tot stand zijn gekomen en geen uitgesproken sociaal model vertegenwoordigen, geven zij uitdrukking aan een nieuw stedenbouwkundig ontwerpbewustzijn, ondersteund door nieuwe economische inzichten ten aanzien van winkelconcentratie. Voor de oorlog werden buurtwinkels ad hoc over de woonwijk verspreid, na de oorlog wint de Amerikaanse variant, 'het winkelcentrum' steeds meer terrein.

De ontwikkeling van de naoorlogse delen van de wijk Kostverloren maakte voor het eerst in de Groningse woningbouw enkele specifiek moderne discussies zichtbaar. De ontwikkeling van de Gruno- en Rivierenbuurt moet geplaatst worden in het voortraject van het proces maar heeft daarin geen zelfstandige of zichtbare rol in gespeeld. De Gruno- en Rivierenbuurt hebben meer betekenis als oefeningen van de lokale overheid met de naoorlogse onteigeningspolitiek en het samenbrengen van particulier- en collectief bouwen tot een samenhangend geheel.

Ten tijde van de ontwikkeling en realisatie van beide wijken was men zich op lokaal niveau nog niet bewust van het feit dat de toekomstige woningproductie zich af zou spelen tussen de twee uiterste begrippen 'kwantiteit' en 'kwaliteit'. Pas bij de uitvoering van het uitbreidingsplan Kostverloren groeide het bewustzijn ten aanzien van het wankel evenwicht tussen architectonisch kwaliteit en kwantiteit. Dat deze balans kwetsbaar is maakt de realisatie van wijken als Vinkhuizen pijnlijk duidelijk. De eerste jaren stonden in het teken van het oplossen van een schrijnende directe woningnood, met gebruikmaking van de aanwezige middelen, kennis en vakmanschap. Vanaf 1954 gingen naast de productie ook de inzichten over de mogelijke invloed van de woning op de ontwikkeling van het individu en de samenleving een rol spelen in de woningbouw.

In de Gruno- en Rivierenbuurt is sprake van een stedenbouw die voor het grootste deel steunt op de vooroorlogse ontwerp- en bouwtraditie. Desondanks is er, zij het sporadisch, gebruik gemaakt van een modern montagesysteem en van de voorloper van een voor Groningen praktisch nieuw verkavelingstype, het opengeknijpte bouwblok. Deze moderne gedachten zijn grotendeels ingepakt in een traditioneel jasje van bakstenen gevels. De fysieke gestalte geeft uitdrukking aan de terughoudende, afwachtende houding van de Groningse architecten en stedenbouwers ten aanzien van de snel voortschrijdende vernieuwing.

Het naoorlogse deel van de wijk neemt een bijzondere en tegelijkertijd ook logische plek in binnen de stedelijke ontwikkeling van Groningen. De wijken zijn ontstaan voorafgaand aan de omslag in het denken van de ontwerper. Deze omslag hield in dat er sprake was van een langzaam veranderende sociale optiek inzake de invloed van de buurt, woonomgeving en woning op de ontwikkeling van de individuele mens.

Dit heeft echter nog niet geleid tot een radicale verandering van het stedenbouwkundig- en architectonisch instrumentarium. Voor de Groningse ontwerpers leek er eerder sprake te zijn van een langzaam leerproces, van voortschrijdend inzicht. Dat blijkt onder andere uit de zeer terughoudende toepassing van het rond diezelfde tijd in de Oosterparkwijk en Korrewegwijk geïntroduceerde (semi) open bouwblok. De volwassen versie van dit verkavelingstype (zoals voor het eerst toegepast in Corpus den Hoorn) maakte het mogelijk de traditionele, scherpe scheiding tussen het publieke en private domein te doorbreken, maar vroeg tegelijkertijd om een nieuwe visie op de inrichting van de openbare ruimte.

6.0 Ontwikkelingen na realisatie (1969-1999)

6.1 Huidige situatie

Van het totale woningbestand van de Kostverloren ca. 45% (vooroorlogs en naoorlogs) in het bezit van de corporatie Patrimonium en Nijestee, ruim 30% in handen van particuliere eigenaar/bewoner en de overige 25 % wordt ingenomen door andere vormen van verhuur. Institutionele beleggers hebben pas sinds kort een aandeel in de wijken.

De Gruno- en Rivierenbuurt zijn redelijk onderhouden woonwijken waarin twee bevolkingsgroepen een meerderheid vormen. De helft van de bewoners behoort tot de leeftijdsgroep tussen 19 en 35 jaar. Ook wonen er iets meer 75-plussers vergeleken met andere wijken. De wijk heeft dan ook een hoog percentage eenpersoonshuishoudens. Het voorzieningenniveau is kwantitatief genomen enigszins beperkt, maar in kwalitatieve zin goed, daarbij komt dat de voorzieningen in de binnenstad goed bereikbaar zijn met openbaar vervoer, auto of fiets. Beide wijken kennen geen hoge concentraties van groepen bewoners die in een achterstand verkeren.

Er wonen weinig bewoners met zeer jonge kinderen in de wijk, maar 17% van alle woningen zijn eengezinswoningen. Daar komt bij dat door het te klein worden van de woning en door inkomensgroei gezinnen vertrekken naar elders (geen duurdere, koop- en huurwoningen voorradig). De woontechnische kwaliteit van een groot deel van de naoorlogse woningen is enigszins verouderd.

De vooroorlogse delen van de wijk, die in corporatief bezit zijn, zijn in de omvangrijke stadvernieuwingsoperatie in de periode 1975-1986 gefaseerd gerenoveerd. Na 1985 veranderde het karakter van de stadsvernieuwing, de eerste naoorlogse wijken waren aan verbetering toe.

6.2 Recent volkshuisvestingsbeleid

Op de teruglopende woningcontingenten en een veranderende marktvraag reageerde de gemeente in 1990 met een nieuwe volkshuisvestingsnota, 'De Stad Vernieuwd'. De aandacht verschoof van technische woningverbetering naar het optimaliseren van het woon- en leefklimaat. In tegenstelling tot de meeste naoorlogse wijken ontstond onder de vlag van deze nota geen deelnota voor de Rivierenbuurt. In 1994 is een wijkvolkshuisvestingsplan voor de Grunobuurt opgesteld. Hierin werd gepleit voor een vooral beheersmatige aanpak ter verbetering van de leefbaarheid in de wijk. De intentieverklaring 'Voor een ongedeelde stad' (1995) luidde de officiële start in van een overkoepelend wijkvernieuwingsproces, wat uiteindelijk resulteerde in het Convenant Wijkvernieuwing Groningen (1998).

Wijkvernieuwing

De veranderende marktvraag die als basis diende voor de voorstellen die gedaan werden in de afzonderlijke wijkvolkshuisvesting- en wijkplannen leidde tot de totstandkoming van de stedelijke evaluatienota 'Vernieuwt de Stad' (VDS). De nota sluit aan op het Structuurplan (1995) en het Collegeprogramma 1990-1994. De kern van VDS is de optimale afstemming van het woningaanbod op de toekomstige vraag.

Convenant Wijkvernieuwing Groningen (1998)

Het Convenant Wijkvernieuwing Groningen is in feite een uitwerking van het volkshuisvestingsplan '*Thuis in de Stad*'.⁹ In basis is het een gezamenlijk plan van de Groninger corporaties (exclusief Patrimonium) en de gemeente, gebaseerd op aannames en prognoses die aansluiten bij landelijk onderzoek.¹⁰ Aan het convenant is een bijlage gekoppeld waarin de wijkvernieuwing van een aantal wijken, die tot het 'ingrijpende of midden' niveau van aanpak worden gerekend, uitvoerig worden toegelicht. Dit zijn achtereenvolgens Vinkhuizen, Paddepoel, Lewenborg, De Wijert Noord, Corpus den Hoorn, de Grunobuurt, de Oosterparkwijk en Selwerd. De Grunobuurt is ondergebracht bij het tweede niveau dat in het convenant is vastgesteld. Dat is het zogenaamde 'middenniveau', wat betekent dat de toekomstige maatregelen gericht zijn op alle aspecten van het wonen, beperkt tot delen van de wijk. De gemeente vervult naast de betrokken corporatie naar eigen inzicht de rol van ontwikkelaar. In de Grunobuurt zullen voor het jaar 2002, in twee fasen, 350 woningen aan de woningmarkt worden onttrokken, dat is 50% van de sociale huurvoorraad in de wijk en 4% van het totale stedelijk wijkvernieuwingsprogramma. De Rivierenbuurt behoort tot het derde niveau, de 'eenvoudige' aanpak, wat neerkomt op verbetering van de woningvoorraad binnen de bestaande ruimtelijke structuur. Zoals ingrepen op complex niveau, geïnitieerd en ontwikkeld door de betrokken corporatie. In de Rivierenbuurt zullen geen woningen aan de woningmarkt worden onttrokken.

Om een beeld te geven van wat wijkvernieuwing in de Grunobuurt betekent volgens de bijlage 'Dringen en Wijken' bij het Convenant Wijkvernieuwing Groningen (dat door de gemeenteraad werd vastgesteld op 2 juli 1998), volgen enkele passages uit deze bijlage.¹¹

Citaat:

-waarom?

'Hoewel aan de zuidkant van de stad gelegen, heeft de Grunobuurt meer overeenkomsten met de Oosterparkwijk dan met de omliggende wijken. Ook hier het beeld van veel kleine en goedkope benedenbovenwoningen in een min of meer historisch hoogwaardige stedelijke en architectonische opzet. Vroeger een volksbuurt, nu in toenemende mate een starterswijk. De huurwoningen zijn in bezit van één corporatie.'

Citaat:

-portfoliobeleid

'Zie ook de Oosterparkwijk. Eenzijdigheid in eigendom, huurprijs en typologie zijn de belangrijkste redenen om de Grunobuurt op te nemen in het wijkvernieuwingsprogramma. Omdat alle bezit in handen is van één corporatie vormt deze eenzijdigheid niet alleen een risico voor de wijk maar ook voor de corporatie. Daarnaast zijn veel woningen inmiddels toe aan een tweede ingrijpende opknabbeurt. Voor een aantal complexen zal op korte termijn beslist moeten worden in hoeverre levensduurverlenging volkshuisvesting en bedrijfseconomisch wenselijk is.'

Citaat:

-problematiek

'Omdat de wijk kleiner is dan de Oosterparkwijk en omringd is door wijken met een andere woningvoorraad en bevolkingsopbouw is ook de problematiek minder groot. De nabijheid van de binnenstad is bovendien een gunstige vestigingsfactor voor startende huishoudens die genoeg nemen met een kleine woning. Het afnemen van deze doelgroep zal zich echter ook in de Grunobuurt doen voelen'.

Citaat:

-realiseerbaarheid

'De voorbereiding voor de wijkvernieuwing in de Grunobuurt moet nog geheel worden opgestart. De mate van realiseerbaarheid zal uit nader onderzoek moeten blijken. De nabijheid van het stadscentrum, ontsluiting per weg en spoor en de ligging aan de zuidkant zijn vanzelfsprekend positieve factoren'.

Grootstedenbeleid (1999)

In het kader van het nationale grootstedenbeleid zijn in de stad Groningen per stadsdeel een aantal rapportages, zogenaamde 'wijkmonitoren' gemaakt. Een speciaal aangestelde Onderzoeksgroep, bestaande uit beleidsmedewerkers en onderzoekers van diverse gemeentelijke diensten en de Regiopolitie, heeft de wijkindeling bepaald. De Gruno- en Rivierenbuurt vormen tezamen met de Zeeheldenbuurt, de Oosterpoortbuurt, de Herewegbuurt en Laanhuizen het stadsdeel Oud-zuid. De wijkmonitor 'Oud-zuid' geeft een overzicht van de bevolkingssamenstelling, de sociaal-economische positie van de bewoners en de

waardering van de woning en de woonomgeving. Ook wordt er ingegaan op de ervaren veiligheid en de tevredenheid van de buurt.¹²

6.3 Planvorming: 1998-1999

De planvorming in de Gruno- en Rivierenbuurt is conform de verschillende niveau's van aanpak die in het convenant zijn vastgelegd niet gelijk. De complexgewijze veranderingen (locatie bakkerij aan de Vechtstraat en het Fongers-terrein) in de Rivierenbuurt zijn tevens onderdeel van een grotere ontwikkeling, het stationsgebied Zuid. Om aan de voorgenomen, meer omvangrijke veranderingen in de Grunobuurt vorm te geven is een 'concept startnotitie wijkvernieuwing Grunobuurt' opgesteld door Casus Advies BV in opdracht van de corporatie Nijestee. Hierin wordt een (globaal) voorstel gedaan voor het verdere verloop van het planproces tot aan de voorgenomen sloop en nieuwbouw.

7.0 Waardestelling van de wijk, een poging tot waardering op basis van uniforme benadering

7.1 “Wat zeg je van m’n wijk”

I Cultuurhistorische waarden:

enigszins	Betekenis van het gebied als bijzondere uitdrukking van (een) culturele, sociaal-economische en/of maatschappelijke ontwikkeling (en)
nee	Betekenis van het gebied als bijzondere uitdrukking van (een) geografische, landschappelijke, archeologische en/of bestuurlijke ontwikkeling (en)
nee	Betekenis van het gebied als bijzondere uitdrukking van (een) technische, structurele en/of functionele ontwikkeling (en)
nee	Betekenis vanwege de innovatieve waarde of pionierskarakter (type, motief, datering)
enigszins	Betekenis van het gebied wegens de hoogwaardige kwaliteit van de aanwezige bebouwing (bijzondere architectonische objecten) en hun groepering in relatie met de bestaande groenvoorziening, wegen, wateren en/of terreingesteldheid

II Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit:

enigszins	Betekenis van het gebied wegens hoogwaardige ruimtelijke, esthetische en/of functionele kwaliteiten, op basis van een herkenbaar stedenbouwkundig concept
nee	Betekenis vanwege de verkaveling, inrichting van de openbare ruimte en/of specifieke functies

III Stedenbouwkundige betekenis in ruimere context:

ja	Betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving
nee	Betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel
enigszins	Betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en/of stedenbouw

IV Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten):

ja	Betekenis van het gebied wegens de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) ruimtelijke structuur, bebouwing en functionele opzet als geheel
ja	Betekenis van het gebied wegens de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing

V Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten):

enigszins	Betekenis van het gebied wegens de unieke verschijningsvorm vanuit historisch-ruimtelijk, stedenbouwkundig, functioneel en/of landschappelijk oogpunt
-----------	---

7.2 Toelichting en waardering

I Cultuurhistorische waarden

De opzet en structuur van de naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt representeren de aarzelende aanloop naar een volledige toepassing van de sociale beginselen van de 'wijkgedachte' in Groningen. Deze beginselen manifesteerden zich op zeer terughoudende wijze als een stedenbouwkundig ontwerpmiddel, niet ondersteund door een allesomvattende filosofie.

Enkele plekken werden beschikbaar voor woningbouw omdat de algemene visie op industriële activiteiten was veranderd. Kleine, over de stad verspreide industriegebieden stonden al geruime tijd ter discussie, maar vanaf 1938 werd in de meeste gevallen gekozen voor een concentratie van de stedelijke industrie aan de zuidoost zijde van de stad. De Gruno- en Rivierenbuurt vormen samen met Kostverloren een kleine, maar niet te verwaarlozen uitzondering op dat beleid.

II Intrinsieke stedenbouwkundige kwaliteit

De kracht van de opbouw van de Gruno- en Rivierenbuurt is de helderheid van de stedenbouwkundige structuur. Het ontwerp is een combinatie van het vooroorlogs 'Berlagiaans' ruimtelijk concept met een naoorlogs sociaal tintje. Deze structuur wordt gekenmerkt door een continuïteit die op stedenbouwkundig niveau in staat is de verschillen die door de gefaseerde uitvoering van de wijk zijn ontstaan te dragen. De beperktheid van de opgave en de terughoudende houding van de ontwerpers resulteerde niet in een integrale en nieuwe vertaling van het sociologische gedachtengoed maar in een ontwerpbalans die de breuk van de oorlog niet negeert en niet overproportioneert. Er is tegelijkertijd sprake van zowel progressie als van continuïteit. De core van de Rivierenbuurt is door ontwikkelingen in de laatste twee decennia volledig ontdaan van haar functie. De zicht-as op de vijver is verdwenen en de aangrenzende bebouwing heeft door kunststof geveltoepassingen haar detaillering verloren.

III Stedenbouwkundige betekenis in ruimere context

Fysiek gesproken ligt de wijk ingekapseld in een aantal bestaande structuren. Deze sterke begrenzing leidt echter eerder tot een beschermde en overzichtelijke eenheid dan tot een geïsoleerd gebied.

In de ruimtelijke ontwikkeling van naoorlogs Nederland, zijn twee duidelijke stromingen herkenbaar, de traditionelen en de modernen. Deze termen moeten worden beschouwd als verzamelnamen, er was geen sprake van organisatorische verbanden of een vastomlijnd programma. De naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt zijn bij geen van beide eenduidig onder te brengen. De wijken staan met een been in het moderne tijdperk en met het andere been houden zij stevig contact met de vooroorlogse stad.

Vele nu tot 'traditioneel' bestempelde architecten en stedenbouwers maakten vanaf 1950 op grote schaal gebruik van montagesystemen. Zo ook de Groningse architecten en stedenbouwers, zij ontwierpen met het systeem Rottinghuis. Dit

systeem was ontwikkeld door een lokale aannemer. De ontwikkeling en toepassing van montagesystemen werd door de nationale overheid gestimuleerd. Het systeem Rottinghuis neemt binnen dit kader geen uitzonderingspositie in, het is een geslaagde lokale innovatie.

IV Gaafheid

Ad hoc renovatie heeft niet geleid tot desastreuze aantasting van de gaafheid van de naoorlogse architectuur van de Gruno- en Rivierenbuurt. De architectuur wordt gekenmerkt door een zeer sobere en eenvoudige lijnvoering en detaillering. De veelal ingetogen en bescheiden vormtaal bleek in de meeste gevallen bestand tegen de enorme en vaak brutale kracht van de veranderende woningmarkt. Dit geldt in het bijzonder voor de katholieke enclave aan de Rivierenhof in de Rivierenbuurt. De ruimtelijke- en architectonische samenhang en zorgvuldigheid van deze enclave is een bijzonder gegeven.

V Zeldzaamheid

Binnen de Nederlandse ontwikkelingsgeschiedenis van verkavelingmodellen zijn de naoorlogse delen van de Gruno- en Rivierenbuurt geen extreme voorbeelden van innovatie, eerder een nauwelijks waarneembare stap in de richting van vernieuwing.

8.0 Object-inventarisatie

Inventarisatie van de meest waardevolle objecten:

RIVIERENBUURT

- **Voormalige R.K. Huishoudschool/ULO, Merwedestraat 45**
Architect: Jan Mol (Den Haag)
Bouwjaar: 1957
n.b. fraaie detaillering, kunstbeton, stalen ramen, gele baksteen en groot glas-inloodraam in het trappenhuis, natuursteen beeldhouwwerk.
- **Voormalige Mariënholm-klooster, Merwedestraat 43**
Architect: Jan Mol (Den Haag)
Bouwjaar: 1957
n.b. één complex met de hierboven genoemde school. De stijl doet denken aan de Brabantse kloosters van dezelfde periode. De centrale ingangspartij is waarschijnlijk rond 1985 op zeer storende wijze vernieuwd.
n.b. sculptuur van kunststeen 'Maria met Kind', 100 x 50, 1957.
- **Twee stroken bejaardenwoningen, Dinkelstraat 1-38**
Architect: van Wijk en Broos
Bouwjaar: 1955
n.b. Behoort tot de eerste generatie experimenten met door een galerij ontsloten woningen, voorheen een ensemble met drie stroken.
- **Portiekflats (twee bouwlagen), Vechtstraat 14-40; 62-74 en 33-41**
Architect: R. Ofringa en J. Martini
Bouwjaar: 1957
n.b. op elkaar georiënteerd met een mooie, goed ingerichte groene binnenruimte. 25 woningen met daaronder bedrijfsruimten.
- **Scheldestraat 51-125, 58-96; Merwedestraat 1-63 en 2-72**
Architect : Van Wijk & Broos
Bouwjaar: 1953-1955
- **Openbare basisschool De Starter, Huygenstraat 2**
Architect: J.H.M. Wilhelm
Bouwjaar: 1955
n.b. zogenaamde Gronings schooltype.
- **Technische school Sibrandus Stratingh (UTS), Muntinglaan 3**
Architect: F. Klein
Bouwjaar: 1961-63
- **Neboflat en stadsparkflat , Paterswoldseweg 288 en Snelliusstraat 89-91**
Architect: Egbert Reitsma
Bouwjaar: 1954-1961
- **Zwembad de Papiermolen, Papiermolenlaan 22**
Architect: Jac. Koolhaas (gemeente)

Bouwjaar: 1949-1955

Bijzondere stedenbouwkundige ensembles

- Vechtstraat en omgeving, een op architectonisch niveau zeer samenhangende straat, ontworpen voor de kleine detailhandel in de omliggende wijken.

BIJLAGEN

**BIJLAGE 1 : dossier uitbreidingsplannen Grunobuurt 1948-1969
zoals aanwezig in het DIV-archief van de dienst RO/EZ te Groningen, waaruit:**

Map: Bestemmingsplan Grunobuurt; 1948-1953
1.777.811.22 U 28 Deel I zie II
uitbreidingsplan omgeving Hoornsediep: herziening van het uitbreidingsplan
'Grunobuurt'

- schetsplan Kostverloren, 1948
- aangenomen en goedgekeurde plankaart 1951 en toelichting
- discussie over spreiding winkelcentra
- gronden voor de 1^e tot en met de 8^e herziening (op onderdelen)

Map: Bestemmingsplan Rabenhaupt; 1949-1970
 -1.777.811.22 U 27 Deel I
 herziening van het uitbreidingsplan voor het gedeelte tussen het Noord-Willemskanaal, de Hereweg, de bebouwing ten zuiden van de Parkweg en de ringweg.

- aanpassing van het plan voor de inpassing van een klooster en bijbehorende functies
- discussie met de commissie Bebouwingshoogte
- woningdifferentiatie middenstandswoningen
- toepassing van de wijkgedachte, hedendaagse stedenbouwkundige inzichten
- cityfunctie van Rabenhaupt
- gronden voor de 1^e tot en met de 8^e herziening (op onderdelen)
- 7^e herziening: terrein van de voormalige rijwielfabriek Fongers aan de westzijde van het Gadocomplex. Het Fongerscomplex bestond uit een in 1896 door architect Kuypers ontworpen kantoorgebouw, met achter gelegen rijschool en fabriekshallen, voorstel tot sloop en nieuwbouw naar ontwerp van Sijpkens en Oving.

Map: Bestemmingsplan omgeving Hoornsediep; 1953-1969
 -1.777.811.22 U 28 Deel II
 uitbreidingsplan omgeving Hoornsediep: herziening van het uitbreidingsplan Grunobuurt, Rabenhaupt, industrieterreinen ten noorden van de Parkweg en het zuidwestelijk deel van de gemeente Groningen.

- doorlopende groene long via Sterrebos, openluchtzwembad, Zuiderbegraafplaats en Stadspark, aanpassing van de grensbebouwing

BIJLAGE 2: Literatuur

algemeen

- Boer, G.J. de, e.a., *Leefbaarheid in nieuwe wijken*, Bouw 1970, p. 691-692
- Boer, N. en Lambert, D., *Woonwijken: Nederlandse Stedenbouw 1945-1985*, Rotterdam 1987.
- Eijsbroek, H. e.a., *Groningse uitbreidingsplannen*, Publieke Werken 26^e jaargang no. 5, mei 1958.

-Hoekstra, R., *Domweg gelukkig in de Dapperstraat*, Contour lustrumnr. 31, p. 28-39.

-Kam, S. de., *Volkshuisvestingsbeleid na 1945*, Groniek, Gronings Historisch tijdschrift, no. 75, 1981, p. 44-55.

-Keuzenkamp, W.A., *De bouwkunst van het hedendaagse Groningen*, Bouwkundig Weekblad 1958, p.145-171.

-Kroese-Duijsters, J.A.M. e.a., *Hebben naoorlogse woonwijken toekomstwaarde?*, E.v. Stedenbouw en Volkshuisvesting 1992, extra nummer, p. 3-48.

-Klijn, E.H. (red.), *Profiel van naoorlogse wijken in Groningen, Een onderzoek naar de problemen van twaalf vroeg naoorlogse wijken in de gemeente Groningen*, Faculteit der Bouwkunde TU Delft, Delft 1989.

-Pouderoyen, C., *Het Wederopbouwplan van de stad Groningen*, Bouw 1949, p. 268-278.

-*De stad vernieuwt, een nota over de bouw, verbouw en het gebruik van woningen in de jaren negentig*, Deel A: De Stad, Deel B: De naoorlogse wijken, Groningen (oktober) 1989.

-*De stad vernieuwt, een nota over de bouw, verbouw en het gebruik van woningen in de jaren negentig*, Deel A: De Stad, Deel B: van stad naar de wijk, Groningen (februari) 1990.

de wijk

-Duursma, J. en van Geest, J., *Sociale woningbouw in de stad Groningen 1850-1994, woningbouwvereniging 'Groningen' en woningstichting 'Gruno'*, Groningen 1994.

-Hacquebord, L.T. en Overbeek, R.M.H., *Wijkbeschrijving Grunobuurt* in het kader van het MIP, uitgave dienst RO/EZ, ongedateerd.

-Hoekman, P. e.a., *Een eeuw socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen 1885-1995*, Groningen 1986.

-Kramer, Martin en Smit, Roel, *Groninger corporaties nemen woningbezit gemeente over*, in: Woningraad, nr. 4, 1986, p. 7-10.

-Noordewier, Bart en Parie, Koos, *Volkshuisvesting en woningcorporaties na 1945*, in: Noorderbreedte, november 1990, p. 71-75.

-Smid, G.B., *Woningbouw in de gemeente Groningen van 1945 tot 1951*, Bouw 1951, p. 450-460.

-*Wijkmonitor Oud-zuid*, een uitgave in de Sociale reeks, Groningen stad in beweging in opdracht van de gemeente Groningen, Groningen 1999.

-*Concept startnotitie wijkvernieuwing Grunobuurt*, in opdracht van corporatie Nijestee door Casus Advies B.V. , november 1999.

BIJLAGE 3: geraadpleegde archieven

Gemeente archief Groningen:

- werktekeningenarchief
- archief dienst Stadontwikkeling en Volkshuisvesting
- archief provinciale commissie voor de Wederopbouw
- fotoarchief

DIV archief dienst RO/EZ Groningen:

- bestemmingsplannen dossiers

Archief afdeling Monumenten dienst RO/EZ Groningen:

- fotomateriaal afkomstig van afdeling Ruimtelijke Plannen
- maquettes uitbreidingsplannen

BIJLAGE 4: lijst van afbeeldingen

Afbeelding 1 'luchtfoto Gruno- en Rivierenbuurt',
Door Aerophoto Eelde, aanwezig in de mediatheek van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 2 'detail van Topografisch-Militaire kaart, 1864', afkomstig uit: archief afdeling BW&M, Rita Overbeek, dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 3 'plan van uitbreiding (1906)', afkomstig uit : *Tien grote plannen voor Groningen, 1608-1995*, H.G. Hurenkamp, Assen 1995, p.14.

Afbeelding 4 'detail uitbreidingsplan Schut', 1932, afkomstig uit : *Tien grote plannen voor Groningen, 1608-1995*, H.G. Hurenkamp, Assen 1995, p. 22.

Afbeelding 5 'structuurplan 1950, stad Groningen', afkomstig uit: *Tien grote plannen voor Groningen, 1608-1995*, H.G. Hurenkamp, Assen 1995, p. 24.

Afbeelding 6 'schetsplan Gruno- en Rivierenbuurt, 1949, algemene plankaart, afkomstig uit: bestemmingsplannen dossier 1949-1970, DIV-archief van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 7 'plankaart Grunobuurt, 1948, algemene plankaart', afkomstig uit: bestemmingsplannen dossier 1948-1969, DIV-archief van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 8 'plankaart Rivierenbuurt, 1951, algemene plankaart', afkomstig uit: bestemmingsplannen dossier 1949-1970, DIV-archief van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 9 'stedenbouwkundige structuur de Gruno- en Rivierenbuurt', algemene basiskaart van de stad, opgemaakt door de afdeling Landmeetkunde van de dienst RO/EZ Groningen.

Afbeelding 10 'ruimtelijke analyse', relaties en samenhang, bureau ArEA, Groningen 2000.

BIJLAGE 5: Noten

¹ Het structuurplan van 1950 is een door de dienst S&V opgesteld werkdocument dat nooit is voorgedragen aan het College van B&W of aan Gedeputeerde Staten; hoewel het college in 1952 de toenmalige directeur S&V verzocht het plan voor te dragen. Op dit verzoek werd pas in 1958 officieel en afwijzend gereageerd door de directeur S&V. Het structuurplan had een vertrouwelijke, interne status en werd gebruikt als kader voor diverse onderzoeken die uiteindelijk leidden tot een stedenbouwkundig ontwerp voor de naoorlogse uitbreidingswijken. Juridisch gezien zijn deze uitbreidingsplannen ontwikkeld onder het in 1940 goedgekeurde plan van uitbreiding, wat een aanpassing was van het sinds 1928 vele malen bijgestelde uitbreidingsplan opgesteld door Berlage en Schut.

² In de Toelichting op het uitbreidingsplan 'De Wijert' is sprake van een door de dienst uitgevoerd onderzoek naar sociale wijkopbouw en woningdifferentiatie, het originele verslag van het onderzoek is onvindbaar.

³ Citaat afkomstig uit: *'Het Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedenbouw'*, 37^e jrg. nr.12, december 1956, p. 211.

⁴ Zie artikel van G.B. Smid in *Bouw* 1951, p. 450-464, van Ir. J. de Ranitz in *Bouw* 1954, p. 895-904 en van W.A. Keuzenkamp in *Bouwkundig Weekblad* 1958, p. 145-171.

⁵ G.B. Smid, (vertrouwelijke) gegevens afkomstig uit personeelsdossier, dienst S&V, nu in archief DIV van de dienst RO/EZ: Volledige naam is Giordano Bruno Smid, geboren op 14 mei 1900, van huis uit protestant. Hij startte zijn opleiding met de 5 jarige H.B.S. (diploma 1918), vervolgd door de M.T.S. in Den Haag (diploma 1921) en het Voortgezet Bouwkundig Onderwijs (diploma 1924, acte Middelbaar tekenaar Md in 1926). Uit zijn c.v. blijkt dat hij, buiten zijn vakgebied om, interesse had voor kunstgeschiedenis, literatuur en landschapsontwikkeling. Hij was lid van de Nederlandse Bond van Stedenbouwkundigen, de Vereniging voor Bescherming van Natuurmonumenten en de Nederlandse Natuurhistorische Vereniging. De toenmalige directeur S&V, Meneer Dix, dicht Smid in een aanbevelingsbrief van 1954, naar aanleiding van een externe sollicitatie de volgende eigenschappen toe: 'niet uitgesproken vlot, maar beschikt over aangename omgangsvormen, een scherpe analytische geest en een taaie vasthoudendheid', verder noemt hij hem 'enigszins een individualist'. Uit dit dossier blijkt tevens dat Dix Smid sinds 1953 tot plaatsvervangend directeur S&V heeft benoemd. Vanaf 1950 onderneemt Smid diverse pogingen om bij andere Gemeenten, o.a. Utrecht, Breda en Delft als directeur Openbare Werken (of een vergelijkbare dienst) te worden aangenomen. In februari 1956 verwerft hij de aanstelling van directeur van de afdeling Stadsontwikkeling van de dienst Gemeentewerken van de Gemeente Eindhoven, die hij vanaf 1 mei 1956 aanvaard. Hij wordt op 3 september 1956 opgevolgd door Henk Eijsbroek, die wordt aangesteld als architect 1e klas. Smid's carrière in Eindhoven wordt in 1959 vroegtijdig beëindigd door een interne reorganisatie, waardoor hij voor het eerst in zijn loopbaan terecht komt bij een commerciële werkgever, namelijk het Groningse architectenbureau van K.G. Olsmeijer.

⁶ Vergelijk met: *'Het woningmateriaal, dat bij Berlage in continue straatwanden was ondergebracht, werd opgedeeld in verschillende woningsoorten. Deze kregen in de open verkavelingen telkens, als los blok of rij, een zelfstandige architectonische bepaling: eengezinswoningen in twee lagen, etagewoningen in drie of vier lagen en op enkele strategische plaatsen hoge woongebouwen van tien tot twaalf lagen'*. Henk Engel en Endry van Velzen, *'De vorm van de stad: Nederland na 1945'* in: *'Stedenbouw, de geschiedenis van de stad in de Nederlanden van 1500 tot heden'*, p. 281.

⁷ Noud de Vreeze, *'Woningbouw, Inspiratie & Ambities, Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland, een uitgave van de Nationale Woningraad'*, Amsterdam 1993.

⁸ Ir. H.J. Dix, *'De Groningse Nieuwbouw'*, Wederopbouw 1953, p. 70-83.

⁹ Het Volkshuisvestingsplan van de gemeente Groningen *'Thuis in de Stad'* is gelijktijdig met het Convenant *'Wijken en Dringen'* op 2 juli 1998 vastgesteld.

¹⁰ Landelijk onderzoek zoals de *'Verkenningen'* van het Centraal Planbureau en de nota *'de opgaven in beeld, voorstellen en uitwerkingsrichting 2x20 miljoen voor vier herstructureringsgebieden'* door de Raadscommissie VROM.

¹¹ *'Dringen en wijken'*, Convenant wijkvernieuwing Groningen, 2^e concept 24 april 1998, uitgave van de gemeente Groningen.

¹² Yvonne Roseboom en Mayan van Teerns(red.), *Oud-zuid, wijkmonitor 1999*, uitgave in de Sociale Reeks, Groningen stad in beweging, Groningen 1999.